

МОРАЛЬНІ ОСНОВИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА

В статтє анализуєтьсє норми Конституції України, гражданського, сємейного, трудоого и кримінального права на предмет их соответствия моральным основам общества.

Ключевые слова: *моральные основы, общественная мораль, Конституция, правовое регулирование.*

The article examines the norms of the Constitution, Civil, Family, Labor and Criminal law for their compliance with the moral principles of society. Moral orientation of the existing legislation is thought of.

Key words: *moral foundations, public morality, Constitution, legislative regulation.*

З середини 80-х років ХХ ст. в ході розгортання демократичних процесів спостерігається тенденція до гуманізації правової системи, зближення права та загальнолюдської моралі, їх взаємодії, що знаходить своє підтвердження у визнанні юридичною наукою доктрини природного права, яке раніше відкидалось як таке, що не відповідає соціалістичним відносинам. Те, що в науці називається природним правом, зауважує Н. Вовпенко, по своєму змісту виглядає як накопичена за багатомісячну історію людським розумом система моральних цінностей, ідей свободи, загального блага і справедливості в суспільному житті¹.

У преамбулі Конституції України наголошується, що Верховна Рада України від імені Українського народу приймає Конституцію України, усвідомлюючи при цьому відповідальність перед Богом та власною совістю. Осмислюючи дану норму, ми розуміємо, що поведінка усіх суб'єктів (особи, суспільства, держави) не може бути безконтрольною чи безмежною, а повинна підпорядковуватись таким загальнолюдським цінностям моралі, як честь, гідність, совість, справедливість тощо.

Ст. 3 Основного Закону України вперше юридично закріпила, що права і свободи людини визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження

© ПРИПХАН Ірина Ігорівна – здобувач Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, викладач Львівського державного університету внутрішніх справ

і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. У ч. 4 ст. 55 Конституції передбачено, що кожен громадянин вправі звертатися за захистом своїх прав і свобод до міжнародних судових установ та відповідних органів міжнародних організацій, якщо ним використані всі національні засоби правового захисту. Ці положення відповідають вимогам загальновизнаного принципу гуманізму.

Так, у відповідності зі ст. 3 та Розділу 2 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Кожному гарантується свобода совісті і віросповідання, свобода думки і слова, право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію. Закріплення у ст. 27 Конституції невід'ємного права кожної людини на життя є свідченням позиції держави стосовно заперечення юридичного права людини на смерть. Ця моральна норма більш детально відображається у законодавчій забороні евтаназії, навіть у разі тяжкої хвороби пацієнта.

Достатньо важливими в контексті конституційно-правового закріплення моральної і релігійної свободи особи є положення Конституції України стосовно захисту державою гідності громадян. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорсткому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Конституція гарантує право кожного на свободу і особисту недоторканість, захист від втручання у особисте і сімейне життя, таємницю листування, телефонних розмов та іншої кореспонденції, недоторканість житла тощо. Варто наголосити на такому важливому в моральному сенсі положенні Конституції України (ст.63), відповідно до якого «особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів».

Конституція закріплює пріоритет людини по відношенню до держави. Людина визнається найвищою соціальною цінністю (ст.3 Конституції України). Поряд з цим, науково обґрунтовано, що права людини в жодному разі не повинні суперечити інтересам суспільства і держави, без допомоги яких вони не можуть бути належним чином реалізовані. Такий стан речей спроможний забезпечити тільки ефективний державно-правовий механізм, а також ретельно продумана система гарантій, в тому числі можливість судового захисту порушеного права.

Безумовно, Конституція України визначає основи суспільного життя, проте моральними цінностями повинна бути пронизана уся правова система держави. В цьому контексті Х.Л.А. Харт наголошує: «Правова система мусить виявляти певну специфічну узгодженість з мораллю чи справедливістю або ґрунтуватися на поширеному переконанні в існуванні морального обов'язку підкорятися їй»².

Моральні принципи, норми та цінності знайшли своє відображення у цивільному, сімейному, трудовому, кримінальному та інших галузях права.

Сучасне цивільне право в різноманітних своїх виявах демонструє вплив суспільної моралі та загальнолюдських цінностей. Моральність, хоча офіційно і не закріплена серед загальних засад цивільного законодавства, є загальним принципом цивільного права, який зумовлює його удосконалення в напрямку гуманізації.

Моральні засади визначають принцип і межі поведінки суб'єкта цивільного права, а звернення до них необхідне тоді, коли на це є пряма вказівка закону. На нашу думку, вимога щодо відповідності моральним засадам суспільства, яка офіційно закріплена в Цивільному кодексі України, відображає позитивний аспект у здійсненні суб'єктивного цивільного права, дозволяє визначати можливі

варіанти поведінки особи, виступає засобом, який забезпечує можливість реалізації її свободи і впливає тим самим на формування конкретного її змісту і обсягу. Врешті, дотримання цієї вимоги стає критерієм правомірної поведінки суб'єкта цивільного права.

Моральність як широке поняття, що втілює у себе ідею відповідності добру і справедливості, не визначає конкретного правила поведінки, її приписи виражені у більш загальній формі. В той же час вона формує тип поведінки, що має відповідати найвищим людським чеснотам, ідеалам людської свідомості, а отже стає принципом цивільного права, бо є тим «робочим механізмом», за допомогою якого, за висловом Н. Кузнецової, визначаються межі можливої та належної поведінки учасників цивільно-правових відносин³.

Існує тісний зв'язок між нормами суспільної моралі та нормами сімейного права. Конституція проголошує: «Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків», а ч.2 ст.52 визначає, що «будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом».

У Сімейному кодексі України є декілька посилань на «моральні засади суспільства». В ч.2 ст.1 вказується, що регулювання сімейних відносин здійснюється з метою: зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб; утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї; побудови сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки; забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку. В той же час ч.9 ст.7 говорить про те, що «сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства»⁴.

У Сімейному кодексі України закріплено й суто етичні норми. Ці норми, до прикладу, містяться у главі 6 «Особисті немайнові права і обов'язки подружжя», главі 13 «Особисті немайнові права і обов'язки батьків і дітей». Так, утримувати своїх неповнолітніх дітей та непрацездатних членів сім'ї – це не тільки правовий обов'язок батьків. Ми спостерігаємо обов'язок морального характеру, правова інтерпретація якого знаходить своє вираження у нормах, присвяченим аліментним зобов'язанням батьків, подружжя та інших членів сім'ї.

З метою усунення несправедливості на нормативному рівні передбачено, що здійснення членами сім'ї своїх прав і виконання ними своїх обов'язків не повинно тягти за собою порушення прав, свобод і законних інтересів інших громадян. У цьому контексті З. Ромовська наголошує, що забезпечити рівень моральності суспільства і є найважливішою місією Сімейного кодексу⁵.

Норми моралі знайшли своє відображення також у трудовому праві України, зокрема в положеннях, що висвітлюють питання праці неповнолітніх. Так, ст. 190 Кодексу законів про працю передбачає заборону «застосування праці осіб молодше вісімнадцяти років на важких роботах і на роботах з шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах»⁶. Зауважимо, що в законодавстві окремих країн, зокрема Російської Федерації, окремо передбачена норма морального характеру, що передбачає заборону праці неповнолітніх на роботах, виконання яких може спричинити шкоду їх моральному розвитку (в ігровому бізнесі, нічних кабаре і клубах, на виробництві, перевезенні і торгівлі алкогольними напоями, тютюновими виробами, наркотичними і токсичними препаратами).

Моральна спрямованість спостерігається у принципах трудового права. Так, у чинному Кодексі законів про працю, як і в проєкті Трудового кодексу України, закріплені принципи заборони примусової праці, свободи праці, свободи трудового договору, право працівників на здорові та безпечні умови праці, право на відпочинок. Особливого значення відіграють норми стосовно охорони праці жінок. Встановлюються спеціальні норми, що регулюють правове положення працюючих жінок, які враховують як фізіологічні потреби жіночого організму, так і соціальну роль жінки в сім'ї, а також гарантують особливі умови охорони праці у зв'язку з материнством.

Важливим є той факт, що до окремих видів трудової діяльності суспільство висуває підвищені моральні вимоги. Серед прикладів в українському законодавстві можна назвати, зокрема, Кодекс загальних правил поведінки державного службовця, Присягу працівника органів внутрішніх справ, Кодекс честі працівників органів внутрішніх справ, Етичний кодекс працівника органів внутрішніх справ України, Закон України «Про прокуратуру», Закон України «Про статус суддів», Кодекс честі суддів, Кодекс честі працівника органу державної податкової служби України та ін. Закріплюючи на рівні держави визначені рамки поведінки для таких категорій працівників, держава наділяє моральні норми юридичною формою, внаслідок чого нормативно встановлюється додатковий характер відповідальності таких осіб.

Морально-правові норми яскраво проявляються в українському кримінальному законодавстві. Зауважимо, що саме по собі кримінальне право будується на принципі, у відповідності з яким на законодавчому рівні як злочинні фіксуються ті діяння, які однозначно оцінюються суспільством як негативні, такі, що суперечать моралі. Ч.2 ст.50 Кримінального кодексу України передбачає, що покарання має за мету виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, та і іншими особами⁷. Таким чином, покарання покликане справляти морально-психологічний вплив на вищезазначених осіб.

Цікавим прикладом впливу моральних норм на норми кримінального законодавства являється розподіл діянь на злочинні та незлочинні виключно по моральним критеріям в той час, коли сама фізична складова діяння є однаковою. Мова йде про норми Розділу 8 Кримінального кодексу, де визначено обставини, що виключають злочинність діяння. Діяння, у яких доведено наявність таких обставин винесено за рамки злочинів, і причини, що спонукали законодавця вчинити саме так, являються по своїй суті причинами морального характеру. Таким чином, діяння, що відповідають моральним нормам і принципам, прийнятим у суспільстві, навіть при умові, що вони ззовні подібні до злочинів, можуть з правової точки зору визначатися як правомірні.

Ми підтримуємо точку зору Н. Григорьєвої, яка зауважує, що в силу своєї соціально-правової природи такі обставини перетворюють відповідне діяння, навіть формально наділене зовнішніми ознаками злочину, в суспільно корисне, оскільки спричинення визначеної шкоди компенсується корисними наслідками для особи, суспільства і держави, що випливають із факту вчинення даного діяння, а тому являються з точки зору суспільства моральними⁸.

Ще одним рівнем закріплення моральних норм в українському кримінальному законодавстві є внесення в правові норми приписів, в яких держава зі своєї сторони проявляє співчуття до окремих категорій громадян, що потрапили в особливо складну життєву ситуацію. Прикладом може слугувати норма,

відповідно до якої особі, що вчинила злочин, у випадку фіксації у неї стану неосудності чи обмеженої осудності, відбування покарання замінюється примусовими заходами медичного характеру (Розділ XIV Загальної частини Кримінального кодексу України). Зрозуміло, що в такому випадку законодавець вчинив слушно, оскільки ув'язнення такої особи суперечило б принципам гуманності та суспільної моралі.

Поряд із цим, найбільш складним рівнем відображення норм моралі в українському кримінальному законодавстві є правові норми, які визначають суспільну мораль безпосереднім об'єктом злочинного посягання. У Кримінальному кодексі України такі норми містяться у Розділі XII «Злочини проти громадського порядку та моральності».

За словами В. Кузнецова, суспільна небезпечність злочинів проти моральності полягає в тому, що вони заподіюють або ставлять під загрозу заподіяння істотної шкоди моральним основам життя суспільства⁹.

У науковій літературі злочини проти моральності поділяють на три підвиди:

1) злочини, що посягають на основні моральні принципи у сфері духовного й культурного життя суспільства (статті 297-300 КК України: «Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого», «Знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини та самовільне проведення пошукових робіт на археологічній пам'ятці», «Знищення, пошкодження або приховування документів чи унікальних документів Національного архівного фонду», «Жорстоке поводження з тваринами», «Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості»);

2) злочини, що посягають на відносини в сфері сексуальних стосунків (статті 301-303 КК України: «Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів», «Створення або утримання місць розпусти і звідництво», «Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією»);

3) злочини, що посягають на суспільні відносини, які забезпечують принцип вільного розвитку особистості й умови нормального розвитку та виховання неповнолітніх (ч. 2 ст.299 КК України (жорстоке поводження з тваринами, вчинене в присутності малолітнього), ч. 2 і ч.3 ст.300 (збут неповнолітнім чи розповсюдження серед них творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, а також примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, що пропагують культ насильства і жорстокості), ч.2 та ч.3 ст.301 (збут неповнолітнім чи розповсюдження серед них творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру, а також примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, зображень або кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру), ч. 3 ст.302 (створення або утримання місць розпусти, а також звідництво для розпусти, вчинені із залученням неповнолітнього), ч. 3 і ч. 4 ст. 303 (втягнення в заняття проституцією неповнолітнього чи малолітнього), ст. 304 (втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність)¹⁰.

У даному випадку правові норми прямо присвячені захисту саме моральних аспектів життя суспільства, що говорить про визнання суспільством можливої реальної загрози для свого існування в результаті серйозного порушення норм моралі¹¹.

На окрему увагу заслуговує прийнятий у 2003 році Закон України «Про захист суспільної моралі», який покликаний встановити правові основи захисту суспільства від розповсюдження продукції, що негативно впливає на суспільну

мораль. Сьогодні вищезазначений Закон є предметом доволі гострих дискусій, оскільки його норми встановлюють обмеження та заборони щодо розповсюдження продукції еротичного, сексуального та порнографічного характеру, що є вагомим джерелом доходів окремим громадян, і саме вони, здебільшого, і виступають проти удосконалення Закону та підвищення міри відповідальності за порушення його приписів. На нашу думку, перш за все потрібно не підвищувати міру покарання за порушення правових норм, а розширити сферу дії вищезазначеного Закону, оскільки суспільна мораль, яка є явищем багатогранним, заснованим на традиційних духовних і культурних цінностях народу, не може бути повністю захищеною виключно шляхом накладення обмежень на розповсюдження інформації еротичного, сексуального чи порнографічного характеру, а також інформації з елементами насильства та жорстокості. Тому, доцільно в нормативному порядку розширити перелік видів інформації, що є загрозовою для суспільної моралі, а також розробити реальні механізми контролю за розповсюдженням такої інформації.

Підсумовуючи, зауважимо, що суспільна мораль значною мірою відбиває світоглядні цінності, домінуючі на певній стадії розвитку суспільства. Без сумніву, нормативне закріплення принципів поділу влади, верховенства права, політичного та ідеологічного плюралізму, а також курсу на формування громадянського суспільства несуть вагоме моральне навантаження. У правовій демократичній державі, якою себе позиціонує Україна, законодавчі норми повинні не тільки відображати суспільні відносини, а й водночас корегувати їх у напрямі розвитку та все більшої відповідності суспільній моралі.

1. *Вопленко Н.Н.* Право в системі соціальних норм. – Волгоград, 2003. – С. 67. **2.** *Харт Х.Л.А.* Концепція права / Пер. з англ. Н. Комарова. К., 1998. – С.183. **3.** *Кузнєцова Н.С.* Основні завдання Книги першої проекту Цивільного кодексу України / Кодифікація приватного (цивільного) права України. – К., 2000.–С. 123. **4.** *Сімейний кодекс України* // ВВР України. – 2002. – № 21-22. – Ст. 135. **5.** *Ромовська З.* Сімейний кодекс України: погляд у майбутнє // Право України. – 2001. – № 2.–С. 63. **6.** *Закон УРСР «Про затвердження Кодексу законів по працю Української РСР»* // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – № 50.–Ст. 375. **7.** *Кримінальний кодекс України* // ВВР України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131. **8.** *Григор'єва Н.В.* Соотношение права и нравственности в философско-правовой традиции России и современность // Русская нация: историческое прошлое и проблемы возрождения. – М., 1995. – С. 104. **9.** *Кузнєцов В.В.* Злочини проти громадського порядку та моральності: Практич. посіб. – К., 2007. – С. 26. **10.** Там само. – С. 31. **11.** *Широков Н.А.* Отграничение вандализма от иных преступлений против общественной нравственности // Юриспруденция. – М., 2003. – № 4. – С. 170.